

DR. ZSÁMBÉKI LÁSZLÓ
óvónőképző intézeti tanár

Az óvodai környezetismereti foglalkozás mint az általános iskolai környezetismereti oktatás előkészítője

Az alábbi beszámoló célja az, hogy tájékoztassa általános iskolai nevelőinket arról, miként készíti elő az óvodai oktatás az általános iskolai oktatást a környezetismeret területén, mire támaszkodhatnak, milyen alapot ad az óvoda az iskolában folyó oktatómunkához.

Első pillanatban sokaknak szokatlanul hangzik ez a kifejezés: „óvodai oktatás”. Az óvodáról eddig kialakult elképzelésünk vagy ismeretünk az óvoda képét úgy állítja elénk, ahol a gyermekek játszanak, mesét hallgatnak, énekelnek, s eközben kis versikéket és mondókákat is megtanulnak. Az azonban, hogy az óvodában kifejezett oktatás is van, ez az óvodáról alkotott eddigi képzeleteinktől idegen.

Az óvodában folytatandó oktatás gondolata pedig szinte az óvoda megszületésével egyidős. Már a fejlődő kapitalizmus gazdasági kényszerére megalakult első óvodák, bár céljuk a termelésbe mind nagyobb számban bevont nőket a gyermekgondozás feladata alól tehermentesíteni, tehát főként szociális jellegű intézmények voltak, kisebb részükben oktatással — írás, olvasás, számolás — is foglalkoztak. Természetesen mindjárt megindult a védekezés az óvoda „eliskolásítása” ellen. Fröbel felismeri a játék jelentőségét, s idealisztikus-misztikus rendszert dolgozott ki ugyan a játékon keresztül történő ismeretszerzésre, számos, ma is használatos eljárást kezdeményezett. Montessorri módszere — bár óvodájában a gyermekek írni és olvasni is megtanultak — tulajdonképpen szigorúan elhatárolt érzékszerv fejlesztés volt. Így egyikük rendszere sem tekinthető oktatásnak, mivel nem közöltek ismereteket, s ez nem is volt szándékukban. Annak ellenére, hogy hatásuk igen nagy volt a kapitalista államokban, az általuk alkalmazott bizonyos „oktatási jellegű” tervszerűség is megszűnőben van a kapitalista országok óvodáiban. Jelenleg ezekben az országokban az óvodák egy részében még kötött foglalkozások sincsenek, s a gyermekek azzal foglalkoznak, amivel akarnak. Több helyen az iskola előkészítését szolgáló ún. „közvetítő osztályok”-kal (ahol a gyermekek írni, olvasni és számolni tanulnak) igyekeznek megteremteni az átmenetet az iskolai oktatáshoz.¹

Más a helyzet nálunk. „A szocialista óvoda felvette eszközei közé az oktatást, és nagyrészt kialakította annak az óvodáskorú gyermek életkori sajátosságaihoz alkalmazott módszereit.”² Az óvodában ugyan fő feladat a nevelés, és az oktatás ennek alárendelt részlete, ugyanakkor azonban jelentős eszköze. Az oktatás alatt az óvodában is az ismeretek, jártasságok és készségek tervszerű kialakítását értjük; és az óvodai oktatás is megkívánja ebben a gyermekek tevékeny részvételét, de ez a tevékenység itt igen sok játékos elemből tevődik össze. *Az iskolai oktatástól az óvodai oktatást elsősorban az ismeretek elsajátítására való tudatos törekvés hiánya, illetve ennek csak lassú kifejlődése különbözteti meg.*³

Ezek előrebocsátása után vizsgáljuk meg, milyen előkészítést adnak az óvodai foglalkozások az iskolai oktatáshoz a környezetismeret területén.

Képes-e a gyermek már óvodáskorban környezetismeretre és milyen fokon?

Ennek a gondolata már Comeniusnál, a didaktika megalapítójánál megjelenik. Rendszerében a gyermek oktatásának alapja az őt körülvevő valóság megismerése, s ezt — véleménye szerint — már a legkorábbi években megkezdődik:

„A gazdaságtanból, vagy a házi dolgok ismeretéből az első s második évben megtanulhatja a gyermek, hogy kit hívnak apának, anyának, dajkának, de megtanulhat más, a házban levő dolgokat is... a negyedik, s ötödik évben könnyen meg fogja érteni, hogy mire való a láda, szekrény, kamra, pince, lakat, kulcs...”⁴

Valóban a gyermek élete első éveiben már ismerkedni kezd az őt körülvevő dolgokkal, tárgyakkal, s három éves korára már egész világ tárul ki előtte, amelyben tájékozódni kíván. Szüntelenül ostromolja kérdéseivel a felnőtteket: „Mi ez?“, „Miből van?“, „Ki csinálta?“, „Hogyan készült?“ stb. Ezen ún. „információs” jellegű kérdéseit hamarosan felváltják az oksági összefüggéseket kutató kérdések: „Mitől fényes a nap?“, „Miért nyugszik le a nap este?“, „Ki csinálta a Tiszát?“, „Ki gyújtja meg a csillagokat?“ „Miért kék az ég?“, „Én hogyan lettem?“ stb.

Az óvodáskorú gyermek tehát *nemcsak képes, hanem önmagától törekszik is a környezet megismerésére*. Ez a *spontán tájékozódás* a környezetben természetesen nem rendszeres, hanem ösztönös, esetleges, s eléggé hézagos ismereteket ad.

Itt jelentkezik a 3–6 éves gyermekek óvodai foglalkozásának nagy jelentősége. Az óvodai környezetismereti foglalkozások *tervszerűsége* visznek ebbe a tájékozódásba, amikor a gyermek életkorát, értelmi fejlettségéből adódó lehetőségeit figyelembe véve tudatosan kiválasztják a környezetéből mindazt, ami a gyermek ismeretkörét tághatja és szellemi fejlődését elősegítheti. Ezek az óvodai foglalkozások tehát a gyermek spontán tapasztalatszerzésére támaszkodva rendezik eddigi ismereteit és új ismeretekhez segítik.

A környezetismeret óvodában feldolgozásra kerülő anyagát a Művelődésügyi Miniszter utasítása úgy állapította meg, hogy az ebben körvonalazott ismeretanyag előkészíti, de sehohsem fedi az iskolában nyújtott ismereteket. Az Útmutatásban közölt foglalkozási terv az óvoda mindhárom korcsoportjában témakörökön belül csoportosítja az ismeretanyagot. Egyes ismeretanyag bővülő tartalommal megismétlődik valamennyi korcsoportban, pl. a legismertebb állatokról szóló foglalkozások. Így lehetősége van az óvónőnek arra, hogy megszilárdítsa és bővítse a gyermekek ismereteit.⁶

A koncentrikusan bővülő ismeretszerzés, az óvodás gyermek értelmi fejlődésének, megismerő tevékenysége egyre magasabb szintre emelkedésének szép példáját adja, s egyben az óvodai környezetismereti foglalkozások műhelyitkaiba nyújt betekintést a nyúl megismerésével kapcsolatos három foglalkozás, amit az óvodai környezetismeretetés módszertana példaanyagából az alábbiakban ismertetünk.

Előljáróban néhány szót az óvodában folyó oktatás formájáról. Az óvodában folyó oktatás szervezett formája az ún. „kötelező foglalkozás”, amelynek időtartama a gyermek életkori sajátosságainak alapul vételével a kiscsoportnál (3–4 évesek) 8–15 perc; a középső csoportnál (4–5 évesek) 30–45 perc; a nagycsoportnál (60–65 perc az óvodai Útmutatás szerint.⁷ Az oktatás az óvodai nevelőmunkában nem tudatos ugyan, vagyis az óvodás gyermekeknél még nincs meg az ismeretek megszerzésére irányuló olyan jellegű tudatos törekvés, mint ami az iskolai munkát jellemzi, de a kötelező foglalkozásokon minden gyermeknek figyelnie kell az óvónő szavára, követnie kell utasításait és fegyelmezetten kell viselkednie. Ez a „magatartásbeli hozzáállás” az óvodai kötelező foglalkozásoknak oktatási jelleget ad, s lehetővé teszi, hogy sajátos

formában ugyan, de az ismeretszerzés (oktatás) folyamatának valamennyi mozzanata (tényanyaggyűjtés, elemzés, általánosítás, rögzítés, gyakorlati alkalmazás, ellenőrzés) szerepeljen. Ugyanakkor, mivel a nap többi — időtartamban sokszorosan hosszabb — része igen sok szabadságot, játék- és mozgáslehetőséget biztosít, ez a rövid (a középső- és a nagycsoportban szünettel két részre osztott) oktatás jellegű kötelező foglalkozás nem teszi „iskolássá” az óvodai ismeretszerzést.

Ezek előrebocsátása után nézzük meg, hogyan folyik le a három korcsoportban az a környezetismereti kötelező foglalkozás, amelyen a nyúlal ismerkednek meg a gyermekek.

A KISC SOPORT-ban az érdeklődés felkeltése (amely óvodai vonatkozásban minden foglalkozás előtt különösen döntő fontosságú) úgy történt, hogy az óvónéni a gyermekeket félkörbe ültette, előre jelezve, hogy most valami nagyon érdekeset fognak látni. Középre tett egy letakart kosarat, s figyelmeztette a gyermekeket, hogy csak akkor lehet levenni a kosárról a takarót, ha teljesen csendben lesznek. Mikor a figyelem maximálisra fokozódott, óvatosan leemelte a takarót a kosárról, s a gyermekek a kosárban egy összehúzódba lapuló nyulat láttak meg. Megilletődve nézték, s egy-két gyermek fel is kiáltott: „juuj nyuszi!”. — Ezután az óvónő kérdésére az egyik gyermek megmondta: „nyuszi van a kosárban”. Az óvónő kijavította a feleletet: „Jól láttad, *nyúl* van a kosárban.” — Majd az óvónő sorra kihívta a kosárhoz a gyermekeket, akik megsimogathatták a nyulat és az óvónő kérdésére megmutatták és megnevezték a nyúl egyes testrészeit: fejét, hátát, hasát, lábát, orrát, szemét, hosszú fülét és puha bundáját. Eközben az óvónő állandóan ismételte a „nyúl” elnevezést, hogy a gyermekek az eddigi „nyuszi”-ról a helyes elnevezéshez szokjanak. Az ismerkedés alatt az óvónő állandóan ügyelt arra, hogy az állat ki ne ugorjon a kosárból, de egy-két szökési kísérletet engedélyezett, ami nagy izgalmat keltett a gyermekek között. Száraz füvet is tett a nyúl elé”. Az gyorsan nekifogott, és a gyermekek nagy örömeire fürgén rágsálni kezdte a kedves csemegét. A foglalkozás befejezéséért az óvónő röviden összefoglalta a foglalkozáson megbeszélteket, s az említett testrészeket újból sorra megmutogatta: „Ma jól megnéztük a nyulat. Láttuk, hogy puha bundája, kurta farka, két hosszú füle és négy lába van. Jól tud futni, tőlünk is el akart szaladni. Nagyon szereti a füvet.”

A foglalkozás módszertani elemzéseként megállapíthatjuk, hogy az óvónő a nyúl meglepetésszerű bemutatásával a gyermekek érzelmeire hatott, így keltette fel érdeklődésüket. Lehetővé tette, hogy ne csak nézzék, hanem simogassák is a nyulat, minél több érzékszervükkel figyeljék meg. A gyermekek kiszólitásával kielégítette mozgásigényüket, a nyúl szökési kísérlete, majd megetetése is mozgalmassá tette a foglalkozást. Nem kívánt hosszabb feleleteket, hanem megelégedett azzal, hogy a gyermekek a feltett kérdésekre az odaillő szóval feleltek, ugyanakkor azonban megkövetelte a szó helyes kiejtését. Az új szavak megjegyzéséhez úgy is kedvet csinált a gyermekeknek, hogy azokat játékosan csoportosította (puha bunda, kurta farka, hosszú füle). Ilyen módon a foglalkozás lekötötte a gyermekek figyelmét, teljesítette didaktikai feladatát anélkül, hogy hosszas magyarázatokkal kifárasztotta volna a gyermekeket.

A KÖZÉPSŐ CSOPORTBAN a foglalkozás figyelembe vette, hogy ezeknek a gyermekeknek már — mivel egyéves óvodai múlttal rendelkeznek — rendszeresen szerzett ismereteik vannak, s megfigyelő képességük is fejlettebb. Ezért itt a foglalkozást úgy építette fel az óvónő, hogy előzőleg megtekintettek egy házinyúl tényeszetet, és a kötelező foglalkozás ehhez a látogatáshoz kapcsolódott. Elindulás előtt az óvónő közölte a gyermekekkel a séta célját: úgy figyeljék meg a nyúludvart, hogy másnap be tudjanak számolni a látottakról. — A nyúltenyésztben a gyermekek sok

nyulat láttak. Az óvónő a megfigyelés közben felhívta a figyelmüket arra, hogy van a nyulak között nagy és kicsi; fehér, fekete, szürke és tarka szőrű; piros, kék, barna és szürke szemű; nyugodtan rágcsálós és fürgén ugráló. Figyelmeztette a gyermekeket arra is, hogy nézzék meg: a nyúl, ha ül, majdnem olyan gömbölyű, mint egy labda, de ha fut vagy ugrik, kinyúlik a teste. — A másnapi foglalkozás folyamán a gyermekek a legkisebb részletekre is visszaemlékeztek. Az óvónő kérdései a tapasztalati anyag elemzése során a lényeges és lényegtelen jegyek szétválasztásában segítettek a gyermekeket, majd a következő ítéleteket alkották: „minden nyúl hosszú fülű, orrát száját mindig mozgatja: rágcsál”; „az egyik nyúl fehér, a másik nyúl fekete: a szemük színe is különböző” stb. — Egy-egy gyermek beszámolt a nyúlal kapcsolatos eddigi élményeiről is. Akik már ettek nyúlhúst, bizonyították, hogy az nagyon jó. Azt is tudták, hogy a nyúl bőrért el lehet adni. A mondottakat összefoglalva megállapították, hogy a nyúl hasznos háziállat. Befejezésül képeskönyvükben megkeresték a nyúl képét.

A foglalkozás módszertani felépítésében az óvónő részben a gyermekek meglevő ismereteire épített, de alkalmat adott arra, hogy ismereteiket új helyzetben, új variánsokkal szaporítsák. Bár a nyúltenyésztés meglátogatásánál az élménynyújtás önkéntelen figyelmüket indította meg, az óvónő kérdései megkivánták a figyelem szándékos koncentrációját is. Felhasználta az óvónő az elemzésben a gyermekek összehasonlító képességét és megkivánta, hogy értelmes mondatokban fogalmazzák meg tapasztalataikat. Ugyanekkor megfelelő általánosításokhoz segítette őket.

A NAGYCSOPORT foglalkozásánál az érdeklődés felkeltése két szemléltető képpel történt, amelyek egyúttal a didaktikai feladat megvalósításának lehetőségét is biztosították. Az egyik kép fehér szőrű nyulat etető kisfiút, a másik kép barázdából előugró, a vadász elől menekülő nyulat ábrázolt. A gyermekek mindkét képen azonnal felismerték a nyulat. A foglalkozás bevezetőjében egyszerűen felsorolták, mit láttak a képen, majd az óvónő kérdései alapján összehasonlították a két képet: mit csinál a nyúl az egyik, mit a másik képen? Mit csinál a kisfiú és mit a vadász? Megállapították a két nyúl közötti különbséget, s az óvónő közölte, hogy az egyik a *házi nyúl*, a másik a *mezei nyúl*, a gyermekek megtanulták ezeket a kifejezéseket. Az óvónő ezután a gyermekek eddigi tapasztalataira, ismereteire támaszkodva kérdéseket tett fel a kétfajta nyúl életmódjára vonatkozóan. A gyermekek ezekre válaszolva elmondták, hogy a házi nyúl (erről több tapasztalatuk volt) hasznos háziállat, ízletes húsaért, puha meleg szőréért tenyésztik. Az ember eteti, gondozza, ezért a házi nyúl megszokta az embert, szelíd. Az óvónő közölte, elbeszélte, hogy a mezei nyúl szabadon él, maga gondoskodik táplálékáról. Ha elszaporodik, nagy kárt tesz a veteményes kertekben és gyümölcsösökben. Télen sokat éheznek, és ilyenkor még a fák törzsét is megrágja, ezért a gyümölcsfák törzsét szalmafonattal védi az ember a nyulak ellen. A vadászok sok nyulat lelőnek, ezért a mezei nyúl fél az embertől, menekül előle, vad. — Befejezésül a gyermekek rövid történeteket mondtak a látottak alapján: pl. „A kisfiú nagyon szereti a nyulacskát. Mindennap hoz neki füvet és a nyulacska megeszi. Akkor se fut el, ha a kisfiú megsimogatja.” — Egy másik: „A kisfiú azért eteti a nyulat, hogy ne fusson el, ha majd anyukája jön az ollóval. Azért hozza az ollót, hogy puha, fehér szőrét lenyírja.” — A mezei nyúlról a következőket mondta egy gyerek: „A nyulat azért akarja a vadász bácsi lelőni, mert megrágta az almafát. Most nagyon messzire elfut, és soha többet nem jön vissza.”

A nagycsoportban lefolyt foglalkozás bevezetőjében a gyermekek ismétlésszerűen sorolták fel, amit a képeken láttak. A továbbiakban az óvónő irányítása a gyermekek figyelmét mindinkább a belső tartalom felé vezette: megkeresték a látottak összefü-

gését. Az eddig egységesnek ismert „nyúl” fogalmát felbontották két alárendelt fogalomra, majd besorolták a házi-, illetve a vadállatok csoportjába. Az óvónő gondolkodató és rávezető kérdései mellett már komoly szerephez jutott a magyarázat, és a gyermekek reprodukzív fantáziáját működtette az állat életmódjára vonatkozó elbeszélésével.⁸

Ha ezt a három foglalkozást elemezzük a környezetismereti foglalkozás kettős didaktikai célja (az ismeretkészség és a beszédkészség fejlesztése) valamint az óvodás-korú gyermekek logikai gondolkodásának fejlődése szempontjából, a fejlődés az alábbi módon jelentkezik.⁹

Csoport	Az ismeretszerzés bővülése	A beszédkészség fejlődése	A logikai gondolkodás fejlődése
KIS- CSOPORT (3—4 évesek)	A nyúl képzetének kialakulása	Helyes szóhasználat, új kifejezések rögzítése	Elemi ítéletalkotás
KÖZÉPSŐ CSOPORT (4—5 évesek)	A nyúl elemi fogalmának kialakulása	Mondatalakítási készség fejlődése	Általánosítás, összefüggések észrevétele
NAGY- CSOPORT (5—6 évesek)	A nyúl házi nyúl nem- és faj fogalmak kialakulása mezei nyúl	A bemutatott képhez fűződően önálló történet alkotása és folyamatos elmondása	Következtetések használata

Ha az eddig vázoltakat összevetjük azokkal a célkitűzésekkel és feladatokkal, amelyeket az *általános iskola alsó tagozatában* jelen tanévben (1963—64.) *bevezetett új tantárgy a környezetismeret* tűz az általános iskolai nevelők és nem utolsó sorban tanulók elé,¹⁰ akkor világosan láthatjuk, hogy az óvodai környezetismereti foglalkozások milyen nagymértékben előkészítik a gyermekeket arra, hogy az általános iskola I—IV. osztályában *tudatosan szerezzenek ismereteket*, elemi fogalmakat, lényeges összefüggések kiemelését tartalmazó ítéleteket.

Az óvodai foglalkozások fenti részletes bemutatásával az volt még a célunk, hogy általános iskolai nevelőink megismerkedve az óvodai oktatás módszertani fogásaival, az iskolában — főként az első osztályban — hasonló eljárásokat is igénybevéve megkönnyítsék az átmenetet a volt óvodás gyermekeknek (s akik nem jártak óvodába azoknak különösen) az iskolai tanulás felé.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Pedagógia az óvónőképző intézetek számára Bp. 1960. 254. l.
2. Uo. 247. l.
3. Uo. 265. l.
4. Comenius: Anyaiskola 1929.
5. Nevelőmunka az óvodában. Útmutatás óvónők számára. Tankönyvkiadó, Budapest 1958. (Továbbiakban. Útmutatás) 210. l.
6. Uo. 151. l.
7. Uo. 10. l.
8. Anyanyelvi nevelés az óvodában. Tankönyvkiadó, Bp. 1959. 141. l.
9. Uo. 144. l.
10. Arató Endréné: A környezetismeret központi szerepe az I—IV. osztály oktató-nevelő munkájában. Módszertani Közlemények 1963. III. évf. 4. sz.